

Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim, İstanbul, 202 s.

1980 sonrası dönemde birçok gelişmekte olan ülkeyi etkisi altına alan neoliberal politikaların ilk uygulayıcıları arasında yer alan Türkiye ekonomisi ilk on yılda bu dönüşüm yolunda atılan kararlı adımlar ve bunun sonunda sağlanan ihracat atılımı sayesinde ilgi odağı olmuştur. 1990'lı yıllarda bu ilgi, bir türlü düşmeyen yüksek ve değişken enflasyon ve zaman zaman kriz boyutlarına varan kısa dönem istikrarsızlık yoluyla sürmüştür. Elimizdeki kitap, Türkiye ekonomisinin en üretken yazarlarından birinin ağırlıklı 1980-2000 dönemindeki ekonomik gelişmelere ilişkin ilginç gözlem ve değerlendirmelerini içermektedir.

Kitap altı bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümler küreselleşme olgusu ışığında Türkiye ekonomisinde 1980 dönüşümünü ve bunun belli başlı evrelerini incelemektedir. Birinci bölümde küreselleşme olgusu, 1870-1914 dönemi ile 1970'li yıllardan günümüze uzanan dönem olmak üzere iki ayrı evre olarak ele alınmakta ve bu iki dönem, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar açısından değerlendirilmektedir. Bu iki küreselleşme döneminin ortak noktası olarak gelir eşitsizliklerinin artması ve gelişmekte olan ülkeler açısından sanayileşme sürecinin sekteye uğraması ön plâna çıkarılmaktadır. İki dönem arasındaki en temel fark ise, ikinci dönemde uluslar arası kısa dönem sermaye hareketlerinin mal ve ticaret akımlarıyla açıklanamayacak ölçüde büyük artışlar göstermesi ve bunların ülkelerin, başta faiz ve döviz kuru olmak üzere bağımsız iktisat politikaları uygulama erkini ortadan kaldıran ve ekonomik istikrarsızlığa yol açan nitelikler taşımaya başlaması olmuştur. Kitabın ikinci bölümü, bu ikinci evreyi Türkiye açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda 1969-99 döneminde yaşanan devresel dalgalanmalar ana hatlarıyla değerlendirilmekte ve ekonominin içine düştüğü kısa dönem istikrarsızlık-kriz-büyüme-kısa dönem istikrarsızlık sarmalı gözler önüne serilmektedir.

Kitap, 1980 yılında başlayan ve birçok bakımdan Türkiye'nin küreselleşme sürecine eklenme sürecinin başlangıcı olarak

nitelenebilecek neoliberal ekonomik politikalar dönüşümünü bir bütün olarak ele almak yerine 1989 yılında başlayan sermaye hareketlerinde serbestleşme dönemini bu dönüşüm içinde ekonominin sıcak para akımlarının yarattığı spekülâtif ataklarla karşı karşıya kaldığı önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir. Kitap, 1989 sonrasında yaşanan önemli gelişmeleri ön plâna çıkarma çabası içinde bu dönemin de Bretton Woods Kuruluşları tarafından dayatılan liberalleşme ve dışa açılma sürecinin, iç finans piyasalarında ve dış ticarete liberasyonla birlikte, temel bir unsurunu oluşturduğunu yeterince vurgulamamaktadır.

Yazar, ikinci bölümde, 1980 sonrası döneme ilişkin olarak, neoliberal dönüşümün sürdürülebilir bir sabit sermaye birikimi yaratamamış olması, ülkenin ihracata yönelmesine karşın “ihracata yönelik olarak sanayileşemediği”, kamu yatırımlarıyla özel yatırımların birbirini dışlamak yerine tamamlayan özellikler taşıması, imalât sanayiinin gerek özel yatırımlar ve gerekse kamu yatırımları içindeki payının giderek azalması, reel ücretlerin 1989-93 dönemi dışında kalan kısa süre bir yana bırakıldığında 1980 sonrası dönemde genel bir düşme eğilimi içinde olması gibi bizim de katıldığımız kimi önemli gözlemlerde bulunmaktadır. Bu bölümün en çarpıcı gözlemi, 1970-2000 dönemini oluşturan üç onyıllık farklı birikim ve bölüşüm süreçleri oluşturmasına karşın her üç süreçte de devletin belirleyici bir rol oynamış olmasıdır. 1970-1980 döneminin ithal ikamesi sürecinde devlet, etkisini beş yıllık kalkınma plânları ve KİT sistemi aracılığıyla, 1980-89 döneminin ihracata yönelme döneminde çeşitli ihracat teşvikleri ve reel ücretlerin baskı altında tutulması yoluyla doğrudan hissettirirken, devletin birikim ve bölüşüm süreçleri üzerindeki etkisi kendisini, 1989 sonrasında hızlanan uluslar arası sermaye hareketleri döneminde finansal araçlar ve uluslar arası faiz arbitrajı aracılığıyla sermaye kesimine rant aktarımı yoluyla hissettirmeye başlamıştır. 1980 sonrası dönüşümün temel unsurları tartışılırken, bu süreçte en baştan belirleyici bir rol oynamış olan Bretton Woods Kuruluşları’nın belirleyici rolüne değinilmemiş olması ise, kitabın bütünlüğü ve temel yaklaşımı göz önüne alındığında bir ihmalden çok belki “açıkça bilineni yinelememe” kaygısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Kitabın üçüncü bölümünde imalât sanayiinin gelişme dinamikleri sermaye ve ücretli emeğin konumu açısından değerlendirilmekte ve dışa açılma sürecinin reel ücretler ve istihdam açısından da beklenen gelişmeyi göstermediği, buna karşılık sermayenin kâr marjlarını koruduğu sonucuna varılmaktadır. İmalât sanayiinde ücret ve verimlilik eğilimlerine ilişkin değerlendirmeler, daha güvenilir bir veri setinin bulunmaması nedeniyle

kaçınılmaz olarak İmalat Sanayi Yıllık Anketleri'nden hesaplanan, sırasıyla işçilere yapılan toplam ödemeler/üretimde çalışanlar ortalaması oranı ve toplam katma değer/üretimde çalışanlar ortalaması oranı esasına dayanmaktadır. Bu veriler ışığında imalât sanayiinde emek verimliliğinin büyük artışlar göstererek 1990 yılında 1980 yılındaki düzeyinin **beş katına** ulaştığı, buna karşılık reel ücretlerin bu dönem içinde hemen hemen aynı düzeyde kaldığı sonucuna varılmaktadır. Ücret-emek verimliliği ilişkisi daha uzun bir dönem içinde ele alındığında da emek verimliliğinin 1950-97 sonrası dönemi yılda ortalama %3.8 oranında bir artış gösterdiği, ücretlerin ise 1950-79 döneminde %2.9 oranında arttıktan sonra 1980 döneminde önemli ölçüde dalgalanarak 1997 yılında 1980 yılındaki değerini “ancak koruyabildiği” ve “dolayısıyla, 1980 sonrasında “ücretlerin gelişimi(nin) emek üretkenliğindeki gelişmelerden kopartıldığı“ sonucuna varılmaktadır.

Bu değerlendirmenin birkaç eksikliği birden beraberinde taşıdığı söylenebilir. (i) Değerlendirmenin dayandığı veri bazı son derece yetersiz olup değişik dönemlere ilişkin veriler biribirine doğrudan kıyaslanabilir özellikler taşımamakta, yıllar itibarıyla istikrarsız bir görünüm sergilemekte, deflatör seçimine ve incelenen dönemin başlangıç ve son yıl seçimine büyük duyarlılık göstermektedir. İmalât sanayiinin dahi tamamını kapsamayan bu verilerden bütün ülkedeki ücret-verimlilik ve bunun da ötesinde bölüşüm ilişkisi için anlamlı sonuçlar çıkarmanın güçlükleri ortadadır. (ii) Belirtilen verimlilik artışları, teknoloji ve işgücü becerisinin geliştirilmesi alanlarında kayda değer bir atılımın görülmemiş olması ve kitapta haklı olarak ön plâna çıkarılan olumsuz yatırım eğilimiyle birlikte değerlendirildiğinde, özellikle 1980 sonrası dönem için şaşırtıcı derecede yüksek görünmektedir. Örneğin, reel işgücü verimliliğinin 1981-88 döneminde “rekabetçi” sektörlerde yıllık ortalama %8.8, “eksik rekabetçi” sektörlerde ise %12.7 oranında arttığına işaret edilmektedir (86. s.) (iii) İşgücü piyasalarının 1980 öncesi dönemde güçlü bir sendikacılık hareketi, 1980-88 döneminde ise siyasal müdahaleler yoluyla kurumsal baskı altında tutulduğu göz önünde tutulduğunda ücret-verimlilik ilişkisinin 1980 sonrası dönemde kopartıldığı yolundaki değerlendirmenin bir zorlama olduğu söylenebilir.

Öte yandan, yazarın, dışa açılma sürecinde imalât sanayiinde tekelleşme olgusunun kırılmadığı, tersine yoğunlaşma oranlarının birçok sektörde arttığı, mark-up (maliyet artı kâr marjı) fiyatlama yoluyla maliyet artışlarını tüketiciye yansıtma eğiliminin sürüp gittiği, ücret artışlarının kâr marjlarını azaltmak yerine daha da yükselttiği ve bunun çekirdek enflasyonun artmasına katkıda bulunduğu ve katma değer içinde ücret payının 1980 sonrasında önemli bir düşüş sergilediği yolundaki önemli

gözlem ve bulguları bağımsız araştırmaların değerlendirmeleriyle genel bir tutarlılık göstermektedir. Yazar, dışa açılımın yaratması beklenen rekabet baskısına karşın bu dönemde kâr marjlarının artmasını sanayi sermayesinin “devlet eliyle geliştirilen bir dizi kurumsal, siyasî ve iktisadî teşvik sistemiyle koruma altına alınmasıyla” açıklamaktadır. Sendikacı işçiler üzerindeki siyasal sınırlamalar, ihracat teşvikleri, özelleştirme yoluyla sağlanan rant transferleri gibi uygulamaların bu süreçte önemli bir rol oynadığı ve sermaye kesiminin rant arayışlarının dışa açılma döneminde de çeşitli biçimlerde devam ettiği vurgulanmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü, bu son nokta üzerinde odaklanmakta ve iktisadî artığın yaratılması ve transferi sürecinde devletin konumunu ayrıntılı olarak incelemektedir. Yazar, 1990’lı yıllarda ortaya çıkan ve kriz boyutlarına varan kısa dönem istikrarsızlıkta kamu açıklarının önemli bir rolü olduğunu kabullenmekle birlikte, bu durumu, hâkim yaklaşımların aksine, sosyoekonomik yapıyla ve toplumsal bölüşüm ilişkileriyle ilişkilendirmeye çalışmakta ve izlenen kamu maliyesi stratejisini sermaye kesimine rant aktarımı ve kaynak transferi amacı çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu sürecin önemli bir unsuru olarak da sıcak para girişlerinin beslediği dış kaynağa dayalı finansman ön plana çıkarılmaktadır. Bu süreç içinde, özellikle 1993 sonrasında hızla artan faiz ödemelerinin de katkısıyla kamu sektörü borçlanma gereğinin 1998 de %4.8’den 1993 de %12.1’e ve 1999’da %15.1’e fırladığı, tahvil ve bono ihraçlarıyla finanse edilen kamu açıklarının da 1990’da ulusal gelirin %7’sinden 1999 sonunda %29.3’üne ulaştığı vurgulanmaktadır. İç borcun ancak yeni iç borçlanmayla karşılanabildiği bu süreçte iç borç faiz ödemelerinin GSMH’ye oranının da 1990’ların başındaki %2’den bu on yılın sonlarına yaklaşırken %12’yi aştığı ve toplam vergi gelirlerinin üçte ikisini oluşturduğu çok çarpıcı bir biçimde ortaya konmaktadır. Bu gelişmelere koşut olarak, bütçe harcamaları içinde yatırım harcamaları payının da hızla düşerek 1990’lı yılların sonlarında %6’ya kadar gerilemesi ve iç borç faiz ödemelerinin GSMH’ye oranı %10’a ulaşırken kurumlar vergisi için bu oranın sadece %2 civarında kaldığına ve sermaye kesimine bu yolla yapılan transferin büyüklüğüne dikkat çekilmektedir. İç borç faiz ödemeleri yoluyla sermaye kesimine yapılan transferlerle kıyaslandığında çok küçük bir düzeyde kalmasına karşın kamuoyunun ilgisinin KİT sistemine ve sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferlere çekildiği ve devlet bütçesinin başta yatırımlar olmak üzere sosyal ve ekonomik harcamaları düzenlemek yerine sermaye kesimine rant transfer eden bir araç konumuna indirildiği vurgulanmaktadır.

Yazarın kamu açıkları-iç borçlanma-faiz ödemeleri sürecinin sermaye kesimine kaynak aktarmak için bilinçli olarak yaratılan bir süreç olduğu görüşü bunun istikrarsız ekonomik büyüme sürecinde kendiliğinden ortaya çıkmış olma olasılığını dışlamakla birlikte uzun yıllar boyunca süregelen bu sarmalın bir yerde kırılması için şimdiye kadar kayda değer bir kararlılığın gösterilmemiş olması, bu bağlamda çeşitli kesimlerce sunulan çözüm önerilerine kayıtsız kalınmış olması ve kitapta da belirtildiği üzere, etkinlik amacı arkasında gizlenmiş özelleştirme hedefinin sonunda bu açıkların kapatılmasıyla doğrudan ilişkilendirilmeye başlanmış olması gibi gelişmelerin yazarın yaklaşımını büyük ölçüde haklı kıldığı söylenebilir.

Kitabın beşinci bölümü, rant ekonomisinin yükselişini 1989 sonrasında yaşanan finansal serbestleştirme süreci ile ilişkili olarak incelemekte ve kitabın en ilginç ve temel bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde, faiz oranı ve döviz kuru gibi önemli ekonomi politikası araçlarının birbirine bağımlı hâle gelerek devletin elinden çıkması, ekonominin sıcak para akımlarına bağımlılığının artma ve uluslar arası spekülâtif sermaye çevrelerinin çıkar alanına girme süreci çok net bir biçimde ortaya konmaktadır. Finansal liberasyonun kimi olumlu sonuçları yanında, sağlanan sınırlı finansal derinlik içinde kamu kesimi açığının finansmanı için yaratılan menkul değerlerin çok büyük bir ağırlığa sahip olması ve dolarizasyona yol açması gibi olumsuz sonuçlarına dikkat çekilmektedir. Bu sürecin, yüksek reel faiz ve aşırı değerli ulusal para ekseninde hızlanan sıcak para akımları yoluyla, sabit yatırımlar yerine tüketim ve ithalatı pompalayarak finans piyasalarında ve reel ekonomide gözlenen belirsizlik ve istikrarsızlığa, spekülâtif/rantiyer faaliyetleri özendirerek de gelir dağılımının hızlı bozulmasına yol açtığına işaret edilmektedir. Bu süreç içinde bankacılık sisteminin asıl işlevinden uzaklaştığı ve kamu kesiminin yurt dışından borçlanmasına aracılık etme işlevini üstlenerek “rantiyer tipi spekülâtif finansman biçimlerine” yöneldiğine ve iç borçlanma içinde bankalar kesiminin payının 1990’ların sonlarında %85’e, bankalar açık pozisyonunun toplam aktiflere oranının ise yine bu süreç içinde artarak 1999 yılında %9’a yükseldiğine dikkat çekilmektedir. Bankacılık kesimindeki bu gelişmelere koşut olarak reel sektörde de rantiyer tipi birikim eğilimlerinin arttığına ve örneğin, sanayi işletmelerinde faaliyet dışı gelirlerin 1990 sonrasında çok yüksek bir düzeye ulaştığına işaret edilmektedir.

Kitabın altıncı ve son bölümü, 2000 yılı başlarında uygulamaya konan enflasyonla mücadele ve istikrar programının temel yaklaşımının ve o yılın sonlarına kadarki ilk sonuçlarının ayrıntılı bir değerlendirmesine ayrılmıştır. Kamu kesimi dengesine yönelik politikalar, yapısal düzenlemeler ve para ve

döviz politikaları alt başlıkları altında incelenen bu programın enflasyonu düşürme hedefinin ötesinde devletin ekonomi içindeki rolünü sorgulayan ve bunu özellikle tarım ve sosyal politika alanlarında yeniden düzenleyen önemli unsurlar içerdiği açıkça ortaya konmaktadır. Bu program sonucunda yatırım ve özel tüketim harcamalarında kısa sürede önemli artışlar olduğu, büyüme hızının 2000 yılının ilk üç çeyreğinde sırasıyla %5.6, %5.8 ve %7.4'e ulaştığı, buna karşılık, Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi sonucunda, dış ticaret ve cari işlemler açıklarının, ithalattaki büyük artışın da katkısıyla hızla arttığına dikkat çekilmekte ve programın para arzının düzenlenmesi, kur çıpası gibi alanlardaki kimi iç çelişkilerine işaret edilmektedir. Kasım 2000'de ortaya çıkan krizin bu iç çelişkilerden kaynaklandığı öne sürülmekte ve 2001 yılının ilk çeyreğinde patlak veren çok daha büyük ölçekli krizin bir habercisi olduğu imasında bulunmaktadır.

Kitap, son yirmi yılda uygulanan neoliberal iktisat politikalarının, kendi temel yaklaşımı içinde beklenen gelişmeleri gerçekleştiremediğini, ülkeyi uluslar arası spekülasyon sermayenin kaprisleriyle karşı karşıya bırakarak kriz boyutlarına varan kısa dönem istikrarsızlığa yol açtığını ve bölüşüm sorunlarını daha da ağırlaştırdığını çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kitap, bu hâliyle Türkiye ekonomisine ilgi duyan herkes tarafından incelenmesi gereken önemli bir bilgi kaynağı oluşturması ve hâkim yaklaşımlardan farklı bir bakış açısı içererek, siyasal iktisat yaklaşımı içinde bölüşüm ilişkilerini ve kısa dönemin ötesinde işsizlik, yatırım, büyüme ve ihracat gibi orta ve uzun döneme yönelik amaçları ön plana çıkaran özellikleriyle mevcut yazına önemli bir katkıda bulunmaktadır. Bu özellikleriyle Türkiye ekonomisinin son yirmi yıllık gelişmesini merak eden geniş okuyucu kitlesinin ilgisini çekebileceği gibi, Türkiye ekonomisi derslerinde gerek lisans ve gerek lisansüstü düzeylerde yardımcı kitap olarak da kullanılabilir. Kitabın bundan sonraki baskılarının 1994 krizinin ortaya çıkış nedenlerini ve sonuçlarını ve 2001 başlarından sonra yaşamaya başladığımız çok daha derin ekonomik krizin temel unsurlarını ve etkilerini kapsaması katkısını kuşkusuz daha da artıracaktır. Böylelikle kitap, Türkiye ekonomisinin, özellikle 1990'li yıllarda yaşadığı çalkantılı dönemin ve bütünüyle küreselleşme sürecinin, başta bölüşüm olmak üzere çeşitli alanlardaki olumsuz etkilerinin daha iyi anlaşılmasında ve buradan çıkarak dış güçlerin etkisinden arındırılmış farklı ekonomik politika seçeneklerinin oluşturulmasında daha da önemli bir işlev üstlenmiş olacaktır.

Fikret Şenses

ODTÜ İktisat Bölümü